

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ ПРИВАТНИМ ІНТЕРЕСОМ ОСОБИ ТА ЇЇ СЛУЖБОВИМИ ЧИ ПРЕДСТАВНИЦЬКИМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ ЯК ПРЕДСТАВНИКА ОРГАНУ ВЛАДИ

THE RELATIONSHIP BETWEEN A PERSON'S PRIVATE INTEREST AND HIS OFFICE OR REPRESENTATIVE POWERS AS A REPRESENTATIVE OF THE AUTHORITY

Довгань Б.В., студентка II курсу
магістратури юридичного факультету

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Стаття присвячена питанню співвідношення суперечності між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями як представника органу державної влади для пошуку шляхів мінімізації ризиків конфлікту інтересів.

Визначено відмінність між потенційним та реальним конфліктами інтересів для розуміння наявності в них корупційного прояву на основі аналізу вітчизняного законодавства у сфері запобігання корупції.

Досліджено сутність приватного та суспільного інтересів, їх співвідношення для розуміння сутності конфлікту інтересів. Зроблено припущення про те, що посадові особи органів державної влади під час здійснення державної діяльності постійно роблять вибір між приватним інтересом та її службовими чи представницькими повноваженнями, що рівноцінно вибору між приватним та суспільним інтересами.

Наголошено, що особливість конфлікту інтересів державного службовця полягає в його спеціальному статусі як представника держави.

Охарактеризовано проблему співвідношення правового статусу державного службовця як посадової особи та як людини через призму правової доктрини, вітчизняного законодавства, а також практики Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини.

Проаналізовано статистичні показники притягнення порушників до адміністративної відповідальності за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів за період з 04.02.2019 по 03.03.2024 рр.

Доведено, що запобігання та боротьба з випадками конфлікту інтересів лежить в площині рівня правової свідомості та правової культури державних службовців.

На прикладі справи «Мербері проти Медісона» (1803 р.), обґрунтовано, що рівень правової культури ґрунтується на критерії «якості закону» як складового принципу верховенства права, що загалом дає змогу говорити про формування громадянського суспільства та правової держави, гарантування прав і свобод людини і громадянина задля викоринення із суспільної свідомості допустимості конфліктів інтересів.

Ключові слова: конфлікт інтересів, корупція, приватний інтерес, суспільний інтерес, державний службовець, права людини.

The article is devoted to the issue of correlation between the private interest of a person and his/her official or representative powers as a representative of a public authority in order to find ways to minimize the risks of conflict of interest

The author distinguishes between potential and real conflicts of interest in order to determine whether they contain corruption based on the analysis of domestic legislation in the field of corruption prevention.

The essence of private and public interests and their correlation is investigated to understand the essence of the conflict of interest by analyzing the scientific literature. It is assumed that public officials in the course of their public activities constantly make a choice between private interest and their official or representative powers, which is equivalent to the choice between private and public interests.

The author emphasizes that the peculiarity of a civil servant's conflict of interest lies in his/her special status as a representative of the State.

The author characterizes the problem of correlation between the legal status of a civil servant as an official and as a human being through the prism of legal doctrine, national legislation, and the case law of the Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights.

The article analyzes the statistical indicators of bringing violators to administrative liability for violation of the requirements for preventing and resolving conflicts of interest for the period from 02/04/2019 to 03/03/2024.

The author proves that prevention and combating of conflicts of interest lies in the level of legal awareness and legal culture of civil servants.

Using the example of the case of *Merbury v. Madison* (1803), the author proves that the level of legal culture is based on the criterion of "quality of law" as a component of the rule of law, which generally allows us to talk about the formation of civil society and the rule of law, and the guarantee of human and civil rights and freedoms in order to eradicate the admissibility of conflicts of interest from the public consciousness.

Key words: conflict of interest, corruption, private interest, public interest, civil servant, human rights.

Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова (2023 р.), показало, що 67% респондентів висловлюють недовіру державному апарату (чиновникам). Порівнюючи цей показник з результатами аналогічного дослідження, проведеного в 2019 р. (показник склав 68,5%), можна простежити сталість суспільної думки щодо корумпованості державного сектору [1-2].

Як відомо, протистояння між суспільним та приватним інтересом представників державної влади є ядром виникнення недовіри громадськості до державних органів, а прецеденти конфліктів інтересів за участю державних службовців підривають авторитет державних структур та держави загалом в очах українців та світової спільноти.

Загальноприйнятим є той факт, що відсутність належного механізму запобігання та реагування на випадки конфліктів інтересів у діяльності державних службовців є одним з джерел корупції.

За результатами Загальнонаціонального опитування «Стан корупції в Україні. Сприйняття, досвід, ставлення» (2023 р.), 89% громадян вважають цю «пошесть» найсер-

йознішою проблемою для України після повномасштабної війни. Рівень суспільного схвалення громадян, які подають скарги щодо неї до уповноважених органів, зріс з 71% у 2021 році до 81% у 2023 році [3].

Зважаючи на гостроту даного питання в умовах сьогодення, виникає потреба дослідження витоків та співвідношення суперечності між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями як представника органу державної влади для пошуку шляхів мінімізації ризиків конфлікту інтересів та зменшення рівня корупції в Україні.

Варто зазначити, що виокремленому питанню присвятили свої наукові праці такі вчені, як: О. Банчук, М. Денисюк, О. Зима та О. Просяник, Л. Павлишин, І. Пастух та багато інших. Однак, відсутність комплексного підходу до вирішення проблеми обумовлює потребу проведення окремого дослідження.

Метою роботи є співвідношення суперечності між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями як представника органу

державної влади для пошуку шляхів мінімізації ризиків конфлікту інтересів.

Перш за все варто зауважити, що посадові особи органів державної влади наділені широкою компетенцією у різних сферах державного управління. Вони мають можливість керувати значними матеріальними та людськими ресурсами, широкий доступ до інформації і, відповідно, є дотичними до реалізації прав і свобод людини і громадянина. У цьому аспекті вибір між приватним та суспільним інтересом стає результатом впливу на міру реалізації того чи іншого права людини, забезпечення/незабезпечення потреби індивіда в кожному конкретному випадку, пов'язаному із взаємодією приватного та державного секторів.

Згідно з частиною 4 статті 7 Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: «Кожна Держава-учасниця прагне, згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, створювати, підтримувати й зміцнювати такі системи, які сприяють прозорості й запобігають виникненню конфлікту інтересів» [4].

Слід зазначити, що Закон України «Про запобігання корупції» розрізняє потенційний та реальний конфлікти інтересів: *потенційний конфлікт інтересів* – наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень; *реальний конфлікт інтересів* – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень [5].

З наведеного випливає, що якщо потенційний конфлікт інтересів лише свідчить про загрозу пріоритету приватного інтересу над службовими чи представницькими повноваженнями, яка може призвести до негативних наслідків корупційного характеру або ні, то реальний – наголошує на наявності конкретної проблеми і є корупційним проявом.

Як відомо, прийняття рішень на користь осіб, здатних впливати на владні структури, зокрема за допомогою надання неправомірної вигоди або політичного тиску, дискримінує інших осіб, яких стосуються прийняті рішення. Зважаючи на вищезазначене, необхідно дослідити сутність приватного та суспільного інтересів та їх співвідношення для розуміння сутності конфлікту інтересів.

Як стверджував Аристотель, в ідеальній державі люди об'єднані однією метою – досягти найкращого життя наскільки це можливо. Натомість Епікур стверджував, що людина не має інстинктивного нахилу до створення суспільства, бо понад усе прагне особистого щастя, яке можна досягти завдяки об'єднанню людей задля боротьби зі злом [6, с. 19].

Варто погодитися з думкою М. Денисюка, який вважає, що «громадянське суспільство і держава є двома невід'ємними складовими частинами одного явища – сучасного соціуму, які не можуть існувати одна без одної. Вони доповнюють одне одного і виступають як вільні рівноправні партнери. Якщо держава є формою організації громадянського суспільства, то громадянське суспільство є умовою розвитку та вдосконалення держави» [7, с. 87].

На підставі цієї думки можна стверджувати, що завданням посадових осіб органів державної влади є забезпечення як публічного, так і суспільного інтересів, які є нерозривно пов'язаними. Відтак, посадові особи органів державної влади під час здійснення державної діяльності постійно роблять вибір між приватним інтересом та її службовими чи представницькими повноваженнями, що рівноцінно вибору між приватним та суспільним інтересами.

Також, як наголошує О. Банчук: «У публічно-правових відносинах можуть проявлятися інтереси держави, народу, національної меншини, територіальної громади, окремих осіб... Інтерес, що є основою публічно-правових відносин, може бути визначений як прагнення забезпечити блага, які мають загальносуспільну вагу, тобто блага, що є важливими не для однієї окремої особи, а для значної кількості людей...» [8, с. 144].

Слід додати, що загалом конфлікт інтересів є природним явищем. Як стверджують О. Зима та О. Просяник: «З одного боку, кожен з нас має особисті інтереси, прагнення, погляди і думки, а з іншого, будучи членом тієї чи тієї суспільної групи, висловлює і підтримує інтереси, прагнення, погляди і думки, властиві членам даної групи» [9, с. 234].

Однак, особливість конфлікту інтересів державного службовця полягає в його спеціальному статусі як представника держави.

Відповідно до пункту 4 частини 1 статті 2 Закону України «Про державну службу» посада державної служби – це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками у межах повноважень, визначених частиною першою статті 1 цього Закону [10].

Відтак, у порівнянні із загальним конституційним статусом особи, статус державного службовця передбачає певні обмеження, співмірні обсягу його повноважень. Поряд з тим, І. Пастух зазначає, що «зі вступом на публічну службу службовці наділяються додатковими правами, притаманними лише їм, наприклад, на присвоєння чергового рангу, більш раннього виходу на пенсію тощо» [11, с. 142].

Проте у контексті досліджуваного питання постає проблема співвідношення правового статусу державного службовця як посадової особи та як людини.

З точки зору філософії, Л. Павлишин наголошує на тому, що рівень свободи людини залежить від ситуації у суспільстві, розвитку науки і техніки, демократизації суспільних відносин тощо. Оскільки будь-яка свобода передбачає відповідальність: людина вільна і водночас невільна, оскільки жити у суспільстві і бути цілковито вільним від нього неможливо [6, с. 18].

Відтак, необхідно розуміти, де проходить межа між правом на особисте життя (закріплене в статті 32 Конституції України [12]) та принципом прозорості діяльності державних службовців, щоб визначити, в яких випадках матиме місце конфлікт інтересів.

Варто звернутися до практики Конституційного Суду України (далі – КСУ) щодо міри та доцільності обмеження конституційних прав людини в окремих випадках. У Рішенні від 21 грудня 2004 року № 61513/00 КСУ посиляється на практику Європейського суду з прав людини, а саме справу «Бусуйок проти Молдови» («Busuiok v. Moldova»), де визначено: «За обставин, коли виникає конкуренція прав і свобод людини у здійсненні їхнього захисту, має бути застосовано принцип пріоритетності». Також у Рішенні від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 КСУ наголошує: «Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями». Крім того, у Рішенні від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 встановлено: «Особистим життям фізичної особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності, яка здійснюється, зокрема, під час виконання особою функцій держави або органів місцевого самоврядування» [13]. Відповідно, межі

компетенції державних службовців законодавчо визначені, а діяти на власний розсуд він може лише в окремих випадках, передбачених законом. Мова йде про наявність у посадовця дискреційних повноважень – таких, які адміністративний орган, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду, тобто коли такий орган може обирати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за таких обставин [14, с. 20].

У пункті 10 частини 1 статті 8 цього Закону передбачено, що державний службовець зобов'язаний запобігати виникненню реального, потенційного конфлікту інтересів під час проходження державної служби. Згідно з пунктом 7 частини 1 статті 84 Закону України «Про державну службу» наявність у державного службовця реального чи потенційного конфлікту інтересів, який має постійний характер і не може бути врегульований в інший спосіб є підставою для державної служби у зв'язку із втратою права на державну службу або його обмеженням.

У свою чергу, у випадку настання реального конфлікту інтересу, у разі переваги приватного інтересу над публічним в межах здійснення посадових повноважень, державний службовець може бути притягнутий до адміністративної відповідальності.

Відповідно до частин 1, 2 статті 172-7 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) неповідомлення особою у встановлених законом випадках та порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів тягне за собою накладення штрафу від 100 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Вчинення дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів тягнуть за собою накладення штрафу від 200 до 400 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [15].

За даними Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення (аналітика за період з 04.02.2019 по 03.03.2024), за частиною 1 статті 172-7 КУпАП було порушено 1408 провадження, за частиною 2 статті 172-7 КУпАП – 1456. При цьому, за період 2020 р. – за частинами 1, 2 статті 172-7 КУпАП по 158; за період 2021 р. – за частиною 1 статті 172-7 КУпАП – 253, за частиною 2 статті 172-7 КУпАП – 257; за період 2022 р. – за частиною 1 статті 172-7 КУпАП – 177, за частиною 2 статті 172-7 КУпАП – 176; за період 2023 р. – березень, 2024 р. – за частиною 1 статті 172-7 КУпАП – 733 провадження, за частиною 2 статті 172-7 КУпАП – 784 [16].

Як відомо, притягнення до юридичної відповідальності є одним з найбільш поширених способів боротьби з корупційними проявами. Однак, виникає питання, наскільки ефективним з огляду на те, що кількість правопорушень з кожним роком зростає. Крім того, як наголошено в абзаці 8, 9 підпункту 1.3.2 пункту 1.3. Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки» від 4 березня 2023 р. № 220: «Не всі антикорупційні обмеження забезпечені відповідним видом відповідальності. Так, порушення обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування, не зумовлює негативних наслідків для порушника, а тому сприяє вчиненню нових порушень такого обмеження. Це відбувається у зв'язку з неможливістю застосування дисциплінарної відповідальності з огляду на специфіку обмеження, яке починає діяти тоді, коли особа вже припинила виконання функцій держави та місцевого самоврядування, а також відсутністю адміністративної відповідальності за порушення зазначеного обмеження».

У абзаці 1 підпункту 1.3.3 пункту 1.3 цієї Постанови зазначено: «На сьогодні відсутнє законодавче регулювання лобістської діяльності, яке дало б змогу запобігати поширенню корупційних практик у процесі взаємодії представників різних груп інтересів з представниками органів влади, забезпечити гласність і відкритість ухвалення державних рішень» [17].

Запобігання та боротьба з випадками конфлікту інтересів лежить в площині рівня правової свідомості та правової культури державних службовців. Як зауважує О. Кануннікова, «якими б різноманітними не були моральні відносини за змістом, тобто які б обов'язки вони не накладали на людину, в яких би вчинках не реалізовувались, – їх внутрішнім вістрям є ставлення особистості до суспільства. Істотною ознакою морального ставлення особистості до суспільства є її ставлення до суспільного блага як вищої, пріоритетної цілі, найважливішої для неї цінності» [18, с. 483–484].

Загальні принципи, норми та вимоги до правил етичної поведінки державних службовців визначені, зокрема, Законом України «Про державну службу», Законом України «Про запобігання корупції» та загальними правилами етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, затвердженими наказом Національного агентства з питань державної служби від 05.08.2016 № 158 та іншими правовими актами.

Важливо, щоб етичні стандарти існували не лише де-юре, а також де-факто та укорінилися у свідомості кожного посадовця. Правова культура базується не лише на законодавчо закріплених правилах поведінки державних службовців, а на критерії «якості закону» як складового принципу верховенства права.

На сьогоднішній день поряд з правовими нормами не менш важливе значення відіграють позиції Верховного Суду та рішення КСУ. Відповідно до частини 2 статті 3 Конституції України головним обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини; забезпечення прав і свобод, крім усього іншого, потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод (Рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 2004 року № 22-рп/2004).

У пунктах 11 та 75 Висновку № 11 (2008) Консультативної Ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо якості судових рішень» зазначено, що до числа зовнішніх показників, від яких залежить якість судового рішення, відноситься якість законів, прийнятих законодавчими органами (зокрема, досконалість написання проектів законів або чіткість у змісті законів, а також відсутність порушень процесуальних правил) [19]. За умови, що закон перестає бути зручним інструментом для прийняття «підходящого» рішення, за умови відчуженості колізій та прогалів в законодавстві, які посадовці можуть використовувати для задоволення власного інтересу, за умови існування в правовому полі абсолютної поваги до закону та страху його порушити, може формуватися висока правова культура не лише конкретного індивіда, а органів державної влади загалом, що має наслідком зростання довіри громадськості до державних інституцій.

Зразковою в цьому аспекті є справа «Мербері проти Медісона» (1803 р.). І хоча її історичне значення полягає у створенні доктрини юридичного перегляду, критично оцінюючи передісторію прийняття відповідного рішення, можна зробити висновок, що справа була присвячена вирішенню проблеми гучного конфлікту інтересів на рівні держави. Так, у 1800 р. на президентських виборах у США переміг республіканець Томас Джефферсон, який змінив на цій посаді федераліста Джона Адамса. В останній день своїх президентських повноважень Адамс зробив спробу призначити на посади суддів, які ще були вакантними, прихильників своєї партії, і навіть встиг провести головування по їх кандидатурах в сенаті, в тому числі і по кандидатурі Мербері (тобто, задовольнити власні політичні інтереси, користуючись повноваженнями на займаній посаді). Джон Маршалл, обіймаючи на той час дві посади – Державного секретаря (який мав іти у відставку) і нового Головного судді, підписав і скріпив печаткою накази про призначення. Проте Мербері так і не був призначений на

посаду судді до того, як Джефферсон зайняв свою посаду президента. Державний секретар Джефферсона, Джеймс Медісон, відмовився видавати наказ про призначення, внаслідок чого Мербері вимушений був подати позов до Верховного Суду. Головний суддя Джон Маршалл, який за своїми політичними поглядами був федералістом, заявляв, що Медісон вчинив незаконно, відмовивши Мербері в наданні посади. Коли наказ про призначення був підписаний і скріплений печаткою, Мербері вже став суддею, підпадаючи під захист закону про неусунення з посади. В результаті, справа була вирішена не на користь Мербері [20, с. 291].

Головний суддя Маршал зазначив: «Верховний Суд США застосовує приписи Конституції так, як розуміє і скасовує правові акти Конгресу, якщо вони суперечать верховному (федеральному) праву. Лише судова влада повинна вказувати на те, що є законом, а тому суд, який застосовує норму права, вирішуючи спір, зобов'язаний пояснити і виглумачити її. Якщо два закони суперечать один одному, то лише суд повинен вирішити, який з них необхідно застосувати. Якщо закон суперечить Конституції, а вирішуючи питання необхідно застосувати закон і Конституцію, судам необхідно керуватися тільки Конституцією, оскільки вона має вищу юридичну силу» [21, с. 37].

На підставі всього вищенаведеного можна зробити висновок, що наявність у фізичної особи статусу поса-

дової особи органу держави (представника держави) зобов'язує її діяти в межах та у спосіб, визначених законом. Така особа наділяється відповідним обсягом повноважень, які спрямовані на забезпечення як публічного, так і суспільного інтересів, що, у свою чергу, є нерозривно пов'язаними. Пріоритет приватного інтересу над публічним/суспільним є правопорушенням та тягне за собою притягнення порушників до юридичної відповідальності. Однак, карального методу недостатньо для протистояння випадкам конфлікту інтересів державних службовців.

Доцільно наголосити, що основним способом мінімізації ризиком конфлікту інтересів у діяльності державних службовців є підвищення рівня їх правової свідомості та правової культури. Важливу роль в цьому питанні відіграє законодавче закріплення відповідних етичних стандартів, проте їх дієвість залежить значної мірою від особистості кожного службовця, його життєвих принципів і пріоритетів. Етичні стандарти повинні існувати не лише де-юре, а також де-факто та укорінитися у свідомості кожного посадовця. Крім того, рівень правової культури ґрунтується на критерії «якості закону» як складового принципу верховенства права, що загалом дає змогу говорити про формування громадянського суспільства та правової держави, гарантування прав і свобод людини і громадянина задля викорінення із суспільної свідомості допустимості конфліктів інтересів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків. *Центр Разумкова*. URL: <http://surl.li/uawbw> (дата звернення 20.05.2024).
2. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023 р.). *Центр Разумкова*. URL: <http://surl.li/uawbz> (дата звернення 20.05.2024).
3. Загальнонаціональне опитування «Стан корупції в Україні. Сприйняття, досвід, ставлення». *Програма сприяння громадській активності «Долучайся!»*. URL: <http://surl.li/uawbs> (дата звернення 20.05.2024).
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Конвенція від 31 жовтня 2003 року. URL: <http://surl.li/uawse> (дата звернення 20.05.2024).
5. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 20.05.2024).
6. Павлишин Л. Г. Людина і суспільство: конфлікт інтересів та необхідність взаємодії. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2016. Вип. 2. С. 18-23.
7. Денисюк М.В. Взаємозв'язок та взаємодія громадянського суспільства та держави (теоретико-правові аспекти). *Часопис Київського університету права*. 2011. Вип. 4. С. 86–89.
8. Банчук О.А. Підстави розмежування публічного та приватного права в Україні. *Публічне право*. 2011. Вип. 2. С. 143–151.
9. Зима О. Г., Просяник О. П. Функційно-прагматичне розуміння політичного скандалу і суспільного конфлікту. *Людина в українському суспільстві в системі цінностей прав людини: сучасний вимір медіадіяльності*: Всеукр. наук.-практ. конф. (14 травня 2021 р.). Київ, 2021. С. 233–238.
10. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст. 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (із змінами).
11. Пастух І. Межі службових та представницьких повноважень у конфлікті інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Вип. 10. С. 140–145.
12. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (із змінами).
13. Межі та обмеження. Втручання. *Конституційний Суд України*. URL: <http://surl.li/uawso> (дата звернення 28.05.2024).
14. Методичні рекомендації щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання обмежень щодо запобігання корупції. *НАЗК*. 153 с. URL: <http://surl.li/uawcs> (дата звернення 28.05.2024).
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
16. Аналітика реєстру. *Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення*. URL: <http://surl.li/uawcv> (дата звернення 28.05.2024).
17. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки: Постанова КМ України від 4 березня 2023 року № 220. URL: <http://surl.li/uawcw> (дата звернення 28.05.2024).
18. Кануннікова О.Р. Формування правової культури в українському суспільстві в контексті побудови і розвитку демократичної, соціальної та правової держави: проблеми та перспективи. *Фінансова система України: актуальні питання, досягнення та можливості розвитку*: матер. XI Симпозіуму (22 листопада 2018 р.). Харків, 2018. С. 483–485.
19. Берназюк Ян. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. *Судова влада України*. URL: <http://surl.li/uawdf> (дата звернення 29.05.2024).
20. Черняк Є. В. Функція судового конституційного контролю в Україні та США. *Наукові записки*. 2002. Т. 20. С. 291–293.
21. Добош З. Конституційний контроль Верховного Суду США: види правотворчості. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2019. Вип. 22. С. 34–40.